

Henri Tonnet

Μελέτες για την
νεοελληνική πεζογραφία

Πανεπιστημιακές
Εκδόσεις Κύπρου

Μελέτες για την νεοελληνική πεζογραφία

Επιμέλεια έκδοσης: *Ευδοκία Πρασίνου*
Διόρθωση: *Ευδοκία Πρασίνου*
Σχεδιασμός - Σελιδοποίηση: *Χρυσούλα Κεζέπη*
Σχεδιασμός εξωφύλλου: *Κώστας Χουχουλής*

Copyright © 2009 Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κύπρου
για την ελληνική γλώσσα σε όλο τον κόσμο

Η πνευματική ιδιοκτησία αποκτάται χωρίς καμιά διατύπωση και χωρίς την ανάγκη ρήτρας απαγορευτικής των προσβολών της. Επισημαίνεται πάντως ότι κατά το Ν. 2387/20 (όπως έχει τροποποιηθεί με το Ν. 2121/93 και ισχύει σήμερα) και κατά τη Διεθνή Σύμβαση της Βέρνης (που έχει κυρωθεί με το Ν. 100/1975) απαγορεύεται η αναδημοσίευση, η αποθήκευση σε κάποιο σύστημα διάσωσης και γενικά η αναπαραγωγή του παρόντος έργου με οποιονδήποτε τρόπο ή μορφή, τμηματικά ή περιληπτικά, στο πρωτότυπο ή σε μετάφραση ή άλλη διασκευή, χωρίς γραπτή άδεια του εκδότη.

Ηλεκτρονική Έκδοση • Μάϊος 2013
σε συνεργασία των Πανεπιστημιακών Εκδόσεων Κύπρου
και του Γραφείου Εκδόσεων, Τομέας Διεθνών Σχέσεων και Προβολής
Υπηρεσία Έρευνας και Διεθνών Σχέσεων, Πανεπιστήμιο Κύπρου

Συντονισμός: *Έλενα Αυγουστίδου-Κυριάκου*
Επιμέλεια: *Κορίνα Κοιλιάρη*
Σελιδοποίηση: *Πόπη Πάλμα Κωνσταντίνου*

HENRI TONNET

Μελέτες για
την νεοελληνική πεζογραφία

Μετάφραση:
Φωτεινή Βλαχοπούλου

ΑΘΗΝΑ
ΜΑΪΟΣ 2009

Πρόλογος	9
Εισαγωγή	13

ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ

A. Σκέψεις για την προέλευση του νεοελληνικού διηγήματος	23
B. Αρχαίο και νεοελληνικό μυθιστόρημα. Η περίπτωση της <i>Όρφανής τῆς Χίου</i> του Ιακώβου Πιτζιπίου (1839) ..	47
Γ. Το ελληνικό μυθιστόρημα από τις απαρχές έως τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο: Σκοποί και δικαιολόγηση ...	71

ΠΗΓΕΣ ΚΑΙ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΗ ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑ

A. Σχετικά με τις γαλλικές επιρροές στις απαρχές της ελληνικής μυθοπλασίας (από τα τέλη του 18ου αιώνα έως το 1870)	97
B. Σχετικά με μια παλαιά μετάφραση-διασκευή στη νέα ελληνική του Louis-Sibastien Mercier.....	133
Γ. <i>Κλεονίκη</i> του Β.Ι.Α. και <i>Ζαΐδα</i> του Αλέξη Πανσέληνου. Περί διακειμενικότητας στο ελληνικό μυθιστόρημα ...	155

ΕΙΔΟΣ

A. Πικαρικά χαρακτηριστικά στην ελληνική μυθοπλασία του 19ου αιώνα. Η περίπτωση του <i>Έρμηλου</i> , του Μιχαήλ Περδικάρη	185
B. Σημείωμα για τη γυναικεία πεζογραφία του 19ου αιώνα.....	209

- Γ. Τα *Ἀπόκρυφα Κωνσταντινουπόλεως* (1868)
του Χριστόφορου Σαμαρτσίδα, ένα ελληνικό λαϊκό
μυθιστόρημα γαλλικού τύπου 232
- Δ. *Ἐγκλημα και εξιλέωση στο ελληνικό λαϊκό μυθιστόρημα*
του 19ου αιώνα: η περίπτωση του έργου *Ὁ Βασιλεὺς*
τοῦ Ἄδου (1882) του Κωνσταντίνου Μεγαρέως 260

ΘΕΜΑΤΙΚΗ

- Α. Το κρασί και η ταβέρνα στα διηγήματα
του Δημοσθένη Βουτυρά 299
- Β. Στοχασμοί για την εξέλιξη του θέματος του έρωτα
στο ελληνικό μυθιστόρημα και διήγημα από
τις απαρχές έως τα τέλη του 19ου αιώνα 320
- Γ. Η θρησκεία στο έργο του Παναγιώτη Σούτσου 361

ΦΑΝΤΑΣΙΑΚΟ

- Α. Σημείωμα για την εικόνα της θάλασσας
στην ελληνική μυθοπλασία από τις απαρχές
έως τα τέλη του 19ου αιώνα 385
- Β. Σημείωμα για τον κήπο στην ελληνική λογοτεχνία 397
- Γ. Η εικόνα της πόλης στην ελληνική λογοτεχνία.
Διαχρονική ανασκόπηση 415
- Δ. Η Θεσσαλονίκη στο έργο δύο πεζογράφων της Σχολής
της Θεσσαλονίκης: Νίκος Γαβριήλ Πεντζίκης
και Γιώργος Ιωάννου 429
- Ε. Τα Ιεροσόλυμα σε τρία νεοελληνικά κείμενα 448
- Στ. Από τη συκοφαντία έως την αδυναμία κατανόησης:
ανασκόπηση της εικόνας των Εβραίων
στη νεοελληνική λογοτεχνία 463
- Ξένη Βιβλιογραφία 477
- Ελληνική Βιβλιογραφία 484

Πρόλογος στην ελληνική έκδοση

Οι Μελέτες αυτές δημοσιεύτηκαν για πρώτη φορά στα γαλλικά, το 2002, στις εκδόσεις «Δαίδαλος». Χάρη στην πρωτοβουλία των εκδόσεων «Ελληνικά Γράμματα», αυτό το βιβλίο κυκλοφορεί τώρα μεταφρασμένο στα ελληνικά.

Στον Πρόλογο της γαλλικής έκδοσης, που βρίσκεται μεταφρασμένος στο ανά χειράς βιβλίο, εξήγησα τους λόγους που με οδήγησαν στη συγκέντρωση άρθρων μου σ' έναν τόμο.

Ως προς το περιεχόμενο της μετάφρασης, εκτός από μια περιορισμένη βιβλιογραφική ενημέρωση, το ελληνικό κείμενο δε διαφέρει από το γαλλικό. Πρόκειται για μια συλλογή φιλολογικών μελετών για την ελληνική πεζογραφία, κυρίως του 19ου αιώνα. Υπογραμμίζω τον φιλολογικό χαρακτήρα της προσέγγισής μου. Οι έρευνές μου δεν εντάσσονται αποκλειστικά σε μια λογοτεχνική θεωρία. Όταν το θέμα το απαιτεί, χρησιμοποιώ μερικά κλασικά πλέον εργαλεία της σύγχρονης κριτικής, όπως η έννοια της «διακειμενικότητας». Συνήθως, όμως, δίνω προτεραιότητα στην προσεκτική ανάλυση των κειμένων, προσπαθώντας πάντα να τα τοποθετώ στο ευρωπαϊκό θεματικό περιβάλλον τους.

Δεν επέλεξα τα αντικείμενα των μελετών μου με αισθητικά κριτήρια, πράγμα που θα με ωθούσε να κρατήσω μόνο έργα κάποιας λογοτεχνικής αξίας, διότι

πιστεύω ότι μια τέτοια αξιολογική επιλογή θα είχε ως αποτέλεσμα τη διαστρέβλωση της εικόνας της ελληνικής πεζογραφίας, ιδιαίτερα εκείνης του 19ου αιώνα. Αντίθετα, επικέντρωσα την προσοχή μου σε έργα μη αναγνωρισμένα από την «επίσημη» γραμματολογία: τα μυθιστορήματα του Παναγιώτη Σούτσου, τα διηγήματα του Δημοσθένη Βουτυρά και τα λαϊκά μυθιστορήματα του 19ου αιώνα, όπως η *Κλεονίκη* του Β.Ι.Α. και ο *Βασιλεύς του Άδου* του Κωνσταντίνου Μεγαρέως. Ξεκινώντας από τα ευρωπαϊκά μυθιστορηματικά είδη, αναζήτησα αντίστοιχες κατηγορίες στην ελληνική λογοτεχνική παραγωγή του 19ου αιώνα, και πιστεύω ότι κατάφερα να διακρίνω μια ελληνική εκδοχή του γαλλικού *picaresque* στον *Ερμήλο* του Μιχαήλ Περδικάρη και μια ενδιαφέρουσα διασκευή του «μυθιστορήματος της εκδίκησης» (κατά μίμηση του *Κόμη Μοντεκρίστο* του Δουμά) στον *Βασιλέα του Άδου* του Κωνσταντίνου Μεγαρέως.

Αντίθετα με τη δομιστική προσέγγιση των γλωσσικών και λογοτεχνικών φαινομένων – η οποία τείνει να καταργήσει τη χρονική διάσταση –, τοποθέτησα τα περισσότερα ζητήματα που έθιξα στη διαχρονία τους. Πράγματι, η ελληνική γραμματεία είναι από τις πολύ λίγες που μας επιτρέπουν επισκοπήσεις λογοτεχνικών θεμάτων και μοτίβων σε χρονικό διάστημα τουλάχιστον είκοσι πέντε αιώνων. Γιατί λοιπόν να στερηθούμε την προσφορά της λογοτεχνικής ιστορίας; Η διαχρονική διάσταση είναι η μόνη που μας επιτρέπει να ξεπεράσουμε την απλή διαπίστωση και να οδηγηθούμε στην κατανόηση πολλών φαινομένων. Αυτή η προοπτική αποδεικνύεται ιδιαίτερα γόνιμη για τις θεματικές και

εικονολογικές μελέτες. Αν υπάρχουν σταθερές στην «ελληνική» κοσμοθεωρία (για τη θάλασσα, την πόλη ή τον έρωτα), μόνο έτσι μπορούν να ανιχνευτούν.

Τελειώνοντας, θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά τον καθηγητή Λευτέρη Παπαλεοντίου, που είχε την πρωτοβουλία αυτής της μετάφρασης και έκανε όλες τις απαραίτητες ενέργειες για να πραγματοποιηθεί. Ευχαριστώ, επίσης, τις εκδόσεις «Ελληνικά Γράμματα», που δέχτηκαν να δημοσιεύσουν το κείμενό μου. Αλλά τις περισσότερες ευχαριστίες μου τις απευθύνω στη μεταφράστριά μου, τη Φωτεινή Βλαχοπούλου, για ένα τόσο σαφές και ευχάριστο στην ανάγνωση κείμενο.

Βιλνάβ, 1η Ιανουαρίου 2009

στην *Ελιάν*

Μια συλλογή άρθρων και ανακοινώσεων, γραμμένων στο διάστημα μιας δεκαετίας, χαρακτηρίζεται αναπόφευκτα από ανομοιογένεια. Το πλαίσιο στο οποίο δημοσιεύθηκαν αυτά τα κείμενα ήταν κάθε φορά διαφορετικό.

Ωστόσο, αυτή η αποσπασματικότητα αντισταθμίζεται από κάποια συνοχή. Η περίοδος σύνταξης των εν λόγω κειμένων συμπίπτει με τη συγγραφή μιας *Ιστορίας του ελληνικού μυθιστορήματος* που επιγράφεται, αρχικά, *Ιστορία της διαμόρφωσης του ελληνικού διηγήματος και μυθιστορήματος*. Τα θέματα των άρθρων δεν διαφέρουν από το θέμα της παραπάνω μελέτης. Ασφαλώς, αυτό δεν σημαίνει ότι είναι απλώς και μόνον σπαράγματα της. Τα άρθρα και οι ανακοινώσεις προσφέρουν, ως είδη, δυνατότητες που δεν περιλαμβάνει η σύνταξη μιας ενιαίας ιστορίας. Η οικονομία της ιστορικής αφήγησης δεν επιτρέπει την εστίαση σε υπερβολικές λεπτομέρειες. Αντιθέτως, το άρθρο μπορεί να αφορά την απόδειξη μιας υπόθεσης, τη χαρτογράφηση ενός ανεξερεύνητου πεδίου ή τη σύ-

νοψη μιας διαχρονικής εξέλιξης. Μπορεί, ανάλογα με την περίπτωση, να προσφέρει μια πανοραμική θεώρηση ή να εστιάζει σε κάποιο εξειδικευμένο θέμα.

Το ζητούμενο, λοιπόν, εν προκειμένω, είναι να απαντηθούν, με διαφορετικό τρόπο, τα ίδια ερωτήματα που τέθηκαν στην *Ιστορία του ελληνικού μυθιστορήματος*. Ποια είναι τα συστατικά στοιχεία της νεοελληνικής αφηγηματικής πεζογραφίας; Το νεοελληνικό διήγημα και το μυθιστόρημα αποτελούν συνεκτικά σύνολα μέσα στον χρόνο ή είναι απλώς και μόνον τοπικές εκφάνσεις ευρωπαϊκών λογοτεχνικών ρευμάτων; Ο αναγνώστης θα διαπιστώσει ότι, παρά τις κάποιες αναδρομές στην Αρχαιότητα, στον Μεσαίωνα και στη νεότερη λογοτεχνία, το ενδιαφέρον του παρόντος κειμένου επικεντρώνεται στους δύο αιώνες που επηρέασαν καθοριστικά τη νεοελληνική μυθοπλασία, τον 18ο και τον 19ο αιώνα.

Η πολυσυλλεκτικότητα του κοινού στο οποίο απευθύνονταν αρχικά αυτά τα κείμενα επέβαλε την ομογενοποίηση της γλώσσας και του υπομνηματισμού. Οι βιβλιογραφικές αναφορές των υποσημειώσεων περιορίστηκαν σημαντικά για να αποφευχθούν οι επαναλήψεις. Για τα περισσότερα βιβλία και άρθρα, γίνεται παραπομπή στη βιβλιογραφία που επισυνάπτεται στο τέλος του βιβλίου, με αναφορά του συγγραφέα και μιας ημερομηνίας έκδοσης. Αυτή η ημερομηνία δεν είναι απαραίτητα εκείνη της πρώτης δημοσίευσης του κειμένου, αλλά της έκδοσης που χρησιμοποιήθηκε.

Οι θεωρητικές επιλογές είναι για τα Γράμματα ό,τι τα αξιώματα για τα μαθηματικά. Οι πιο γόνιμες είναι οι πιο απλές και οι πιο προφανείς. Όσο πιο καινούργια και σύνθετη είναι μια θεωρία, τόσο περισσότερο εξαντλεί τον ερευνητή και τον αναγνώστη που, στην προσπάθειά τους να την κατανοήσουν, βιάζονται, κατά την εφαρμογή της, να καταλήξουν σε αναμενόμενα συμπεράσματα.

Είναι γεγονός ότι δεν μπορεί κανείς να αποφύγει εντελώς τα αξιώματα. Ένα από αυτά είναι η άποψη ότι υπάρχει ενιαία ελληνική μυθοπλασία. Άλλωστε, αυτό που αποκαλούμε ελληνικό διήγημα και μυθιστόρημα, θα μπορούσε να μην είναι παρά μια άμορφη συλλογή κειμένων με μόνο κοινό σημείο τη συγγραφή τους σε διαφορετικά στάδια διαμόρφωσης της ελληνικής γλώσσας. Προτιμούμε να πιστεύουμε ότι όλα αυτά τα κείμενα μπορούν να αναλυθούν ως συνεκτικό σύνολο.

Έχοντας αυτό ως δεδομένο, το εγχείρημά μας έγκειται στην εκ του σύνεγγυς ανάγνωση όσο το δυνατόν περισσότερων και πιο ποικιλόμορφων κειμένων. Η προσεκτική ανάγνωση, η οποία λαμβάνει υπόψη περιεχόμενο και μορφή, επιβάλλεται σε πρώτο επίπεδο, καθώς τα περισσότερα κείμενα που αναφέρουμε δεν έχουν αποτελέσει μέχρι σήμερα αντικείμενο κάποιας εμβριθούς μελέτης.

Η δεύτερη θεωρητική επιλογή μας αφορά τη διαχρονική διάσταση και την άμεσα συνδεδεμένη με αυτή αναδίφηση των εξελίξεων. Το εγχείρημα αυτό αποκαλύπτει, για μια δοσμένη θεματική, τη μετάβαση από τις αντιλήψεις της Αρχαιότητας σε εκείνες των μεσαιω-

νικών, και εν συνεχεία των νεότερων χρόνων. Επιχειρούμε, ορμώμενοι από διάφορα θέματα, περιορισμένες διαχρονικές συνθέσεις, από τις οποίες συνάγονται ορισμένα πρώτα συμπεράσματα που μπορεί να αποτελέσουν την αφετηρία για πιο ενδελεχείς έρευνες.

Καταγράψαμε, παραδείγματος χάριν, όσον αφορά το ελληνικό διήγημα, την εξέλιξη από το σύνολο που αποκαλούμε μυθολογικόν στο αυτόνομο διήγημα, και εν συνεχεία, στη συμπαράθεση ομόθεμων διηγημάτων. Προσπαθήσαμε να καταδείξουμε μια αξιοσημείωτη εξέλιξη στην ιστορία του ερωτικού μυθιστορήματος: από το ερωτικό πάθος που εμφυσά ένας θεός σε δύο νέους οι οποίοι το βιώνουν εξίσου, μεταβαίνουμε στην αποκλειστικά αρσενική κατάκτηση των ερωτευμένων πολεμιστών του Μεσαίωνα, και εν συνεχεία στα κοινωνικά «αποτελέσματα» του έρωτα που οδηγούν, ή όχι, στον γάμο, για να καταλήξουμε στον έρωτα ως ψευδαίσθηση προσδιορισμένη από τη Φύση, κατά την περίοδο του νατουραλισμού.

Το τελευταίο μας αξίωμα είναι γραμματολογικού, ή και φιλολογικού, τύπου. Συνίσταται στη μελέτη αυτών καθ' αυτών των κειμένων αφού προηγουμένως έχουμε αναζητήσει τις άμεσες ή έμμεσες πηγές τους, προϋπόθεση αναγκαία για την ανακάλυψη της πρωτοτυπίας τους. Πολλοί έλληνες μυθιστοριογράφοι του 19ου αιώνα αναφέρουν, αρκετά αόριστα, τους συγγραφείς που υπήρξαν στην εποχή τους τα μεγάλα ονόματα της ευρωπαϊκής λογοτεχνίας: τον Lesage, τον Goethe, τον Foscolo και τον Sue. Κατ' αυτόν τον τρόπο θέτουν εαυτούς υπό την υψηλή προστασία τους. Ωστόσο, οφείλουν εξίσου πολλά σε συγγραφείς που δεν ανα-

φέρουν, όπως ο Restif de la Bretonne, ο Louis-Sébastien Mercier και ο Ponson du Terrail. Επιπροσθέτως, αυτός ο κατάλογος συγγραφέων μας αναγκάζει, εκτός των άλλων, να αλλάξουμε τον τρόπο που προσεγγίζουμε τις δύο λογοτεχνίες. Συγγραφείς που μας φαίνονται σήμερα σχετικά δευτερεύοντες γίνονται εξίσου σημαντικοί με «μεγάλους» συγγραφείς. Έτσι, ο Μπαλζάκ, που γνωρίζουν και θαυμάζουν οι κριτικοί της εποχής, δεν φαίνεται να άσκησε σημαντική επιρροή στην ελληνική μυθιστοριογραφία του 19ου αιώνα.

Επιπλέον, οφείλουμε να διευρύνουμε σημαντικά το φάσμα των ειδών που θα μελετήσουμε. Μέχρι πρόσφατα, το ελληνικό μυθιστόρημα του 19ου αιώνα ταυτιζόταν με το ιστορικό μυθιστόρημα του Sir Walter Scott. Οι μελέτες που ακολουθούν αποκαλύπτουν ένα πολύ μεγάλο εύρος δευτερευουσών κατηγοριών, όπως το μυθιστόρημα επιστημονικής φαντασίας (Στέφανος Δημητριάδης), το γυναικείο μυθιστόρημα, το έμμετρο και το πεζό πικαρικό μυθιστόρημα (Περδικάρης, Κουμανούδης, Παλαιολόγος), και το περιπετειώδες μυθιστόρημα που εμπνέεται από τα γαλλικά μυθιστορήματα-επιφυλλίδες (romans-feuilletons), τα οποία ανακαλύπτουμε, τα τελευταία χρόνια, στην Ελλάδα –θα καταπιαστούμε, εν προκειμένω, με δύο από αυτά τα κείμενα που μέχρι τώρα διέφευγαν της προσοχής των ειδικών: την *Κλεονίκη* του Β.Ι.Α. και τον *Βασιλέα του Άδου* του Κωνσταντίνου Μεγαρέως.

Αυτές οι διαφορετικές προσεγγίσεις επιτρέπουν την εστίαση σε μια θεματική που έλκει την καταγωγή της από την Αρχαιότητα, όπως η προτίμηση για το αστικό πλαίσιο (από την Αλεξάνδρεια έως την Κωνσταντινούπολη και τη Θεσσαλονίκη), η αντίληψη της ιδανικής πόλης ως χώρου κοινωνικών συναναστροφών και ποικίλων διασκεδάσεων, και του κήπου ως τόπου ερωτικής συνάντησης, η ειρωνική αποστασιοποίηση στη μυθοπλασία (από τον Λουκιανό έως τον Πεντζίκη), και το επαναλαμβανόμενο μοτίβο της νεκροφάνειας και της ανάστασης. Εντύπωση προκαλεί, σε όλη αυτή την παραγωγή, το σχεδόν αποκλειστικό ενδιαφέρον των δημιουργών για οτιδήποτε ελληνικό, εν αντιθέσει με μια κάποια παραγνώριση του Άλλου. Αυτό είναι εμφανές στη λογοτεχνική εικόνα της Κωνσταντινούπολης και της Θεσσαλονίκης, πόλεις στις οποίες η ελληνική μυθιστορηματική φαντασία διακρίνει μόνο τον ελληνικό πληθυσμό. Εξίσου πρόδηλο είναι και στην πραγμάτευση του θέματος των Εβραίων, που χαρακτηρίζεται κυρίως από αδυναμία κατανόησης.

Επιβεβαιώνεται, εδώ, ότι το αγαπημένο, αν όχι το αποκλειστικό, θέμα της ελληνικής λογοτεχνίας είναι η «ελληνικότητα» και ότι όλα τα άλλα θέματα αποκτούν ενδιαφέρον μόνο μέσα από αυτό το πρίσμα. Εξ ου και οι μετατοπίσεις στις οποίες προβαίνουν ορισμένοι συγγραφείς. Ο Ιωάννης Καρατζάς μεταφέρει τον κόσμο του Restif de la Bretonne στα παράλια του Βόσπορου, ο αινιγματικός Β.Ι.Α. οδηγεί έναν Αθηναίο στην καλύβα των Νατσέζ και ο Αλέξης Πανσέληνος οδηγεί τον Μότσαρτ από την Αυστρία στην Ήπειρο, και τον βάζει να συζητά με τον Σολωμό και τον Αλή

Πασά· ο ήρωας «πεθαίνει» στην Ευρώπη για να ξαναγεννηθεί στην Ελλάδα.

Κατά παρόμοιο τρόπο, όπως η ελληνική γλώσσα και η ελιά της Αθηνάς στον λόφο της Ακρόπολης, έτσι και το ελληνικό διήγημα και το μυθιστόρημα, θαρρείς πως χάνονται και διαρκώς αναγεννιούνται.